

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАЗОВНИЦТВА В ТОПОНІМІЦІ

Анотація. У статті подано спробу розглянути закони, які визначають творення власних географічних назв (топонімів). Схарактеризовано природу топонімічного словотворення. Встановлено дію у мовній / мовленнєвій практиці мовців законів антропотопонімізації, гідронімної топонімізації, топонімного кодування специфіки географічного середовища, варіювання найменувань. З'ясовано специфіку означених законів.

Ключові слова: топонімія, топоніміка, топонімікон, топонім, географічна назва, закони топоніміки, топонімічна система.

Українська топонімія – самобутнє і разом з тим універсальне явище мовленнєвої практики етно-мовноносіїв. Різномасштабне дослідження географічних найменувань становить одне з першочергових завдань вітчизняних наукових студій, і насамперед – лінгвістичних. У зв'язку з цим виокремлено новий інтегрований науковий напрям – лінгвістичне краєзнавство, що об'єднує різні галузі науки – історію, географію, етнографію.

Спостереження за топонімією окремого ареалу дають підстави стверджувати про дію незаперечних правил у назовництві географічних об'єктів. Ці правила, закономірності пов'язані з універсальністю топонімів – мовних знаків, здатних позначати (містити, фіксувати) позамовну інформацію. Універсальний характер топонімічних одиниць слугує підґрунтям для формулювання законів топоніміки (законів виникнення топонімів, законів найменування топооб'єктів, законів найменування просторових географічних об'єктів). Встановлення дії означених законів мотивоване потребами з'ясування та аргументованого пояснення існування у практиці мовців певних підходів до творення назв географічних об'єктів. На прикладі аналізу етнотопонімічного матеріалу, зіставлення результатів регіональних топонімічних розвідок етноконтиненту, споріднених і неспоріднених топосистем інших культур, матимемо змогу виявити специфіку топонімічного творення як мовомисленнєву діяльність людини. Це становить актуальність наукового пошуку.

Топонімічні студії в Україні представлені численними дослідженнями (І. Железняк, О. Карпенко, Ю. Карпенко, О. Стрижак, К. Тищенко, З. Франко, Л. Худаш, І. Чепіга, Є. Черепанова, В. Шульгач, М. Янко та ін.). Предметом наукового опису були ойконіми, гідроніми, мікротопоніми та ін. топоодиниці. Вважаємо, постала потреба сформулювати загальні закономірності топоназовництва. Свої міркування висловлюємо на підставі практичних спостережень та зроблених на основі них висновків.

У зв'язку з цим **мета** нашого дослідження полягає у встановленні, узагальненні та визначенні природи топонімічного мовотворення, що реалізується у дії законів, які забезпечують існування топонімічної системи. Для досягнення мети необхідно розв'язати такі основні завдання: виявити закони топонімічного творення та з'ясувати їх сутність. У результаті аналітико-синтезованої обробки топонімічної інформації, зібраної в Сумському ареалі, вдалося сформулювати дію основних, базових законів, що визначають творення, поширення та закріплення в суспільстві (соціумі) географічних найменувань, – ойконімів, комонімів, полісонімів, тобто назв населених пунктів. Це, зокрема, закон антропотопонімізації, закон гідронімної топонімізації, закон гідронімного кодування специфіки географічного середовища, закон різноманітності знакового маркування простору.

Закон антропотопонімізації – використання антропонімів як бази для творення мікро- і макротопонімічних одиниць.

Антропоцентричність завжди була і є актуальною в топоніміці. Людина освоює простір і означає, виокремлює, розмежовує його з допомогою назви (власної назви). Антропотопоніми, мабуть, належать до найперших, найдавніших і найзручніших способів маркування простору, вказівки на належність (заселення, освоєння) території певній особі.

Закон гідронімної топонімізації (трансонімізації) – позначення простору (мікропростору), освоєного і заселеного людиною, назвою водойми, поблизу якого виник населений пункт.

Вода – необхідний складник життєіснування людини, гідрооб'єкт – своєрідний орієнтир у просторі, засіб його освоєння. Назва водойми завжди набагато давніша за назву поселення. Тому часто наші предки у давнину використовували назву водного об'єкта (гідронім), поблизу якого виникло поселення, для найменування самого населеного пункту. Так, наприклад, комонім *Сула* (Сумський р-н, Сумська обл.) з'явився тому, що в цьому місці формувалося русло річки *Сули*; ойконім *Ро-мни* – від назви річки *Великий Ромен* (місто ви-

никло як фортеця поблизу впадіння річки Великий Ромен у річку Сулу); місто **Суми** отримало назву від гідроніма **Сумка** (фортеця з'явилася поблизу впадінні Сумки у Псел); смт **Липова Долина** успадкувало назву від гідроніма **Липівка**: поселення започатковано в низькому місці (в долині) річки Липівки (гідронім походить від фітоніма **липа**: річка зусібіч була оточена липами); комонім **Вири** (Білопільський р-н, Сумська обл.) – від гідроніма **Вир** (поселення виникло на березі р. Вир).

Закон топонімного кодування специфіки географічного середовища – врахування і послідовне використання ознак географічних умов середовища як бази для творення топонімів.

Топоніми у багатьох випадках є мовними знаками маркування простору з урахуванням його різноманітних фізичних показників.

Як відомо, географія вивчає поверхню землі, природні умови (рельєф, клімат, ґрунти, рослинний і тваринний світ), населення, економічні ресурси (розміщення виробництва, умови та особливості його розвитку в країнах та окремих регіонах).

Мовці часто використовують географічні терміни, зокрема і народні географічні терміни, для позначення певної місцевості (мікро- чи макроростору). Активна дія цього закону у сфері топонімного творення зумовлена важливістю для людини ознак довколишнього світу і їх використання для номінації об'єктів. Розрізнення, диференціація географічних умов середовища зумовлена практичною потребою двоякого характеру: не тільки необхідністю вказати на місце поселення, а й відзначити його географічні особливості (ґрунт, поклади корисних копалин, ландшафт, рельєф та ін.). У зв'язку з цим на Сумщині, наприклад, фіксуємо географічні назви, що 1) мотивовані особливостями рельєфу (ороніми): **Низи** (Сумський р-н, Сумська обл.), **Пологи** (Охтирський р-н, Сумська обл.), **Поділи** (Лебединський р-н, Сумська обл.), **Подільки** (Липоводолинський р-н, Сумська обл.); 2) виникнення яких зумовлене ознаками ґрунту: **Піски** (Буринський р-н, Роменський р-н, Сумська обл.), **Глинськ** (Роменський р-н), **Глиняне** (Сумський р-н, Сумська обл.), **Кам'яне** (Краснопільський р-н, Лебединський р-н, Сумська обл.), **Пищане** (Білопільський р-н, Сумська обл.); 3) які містять вказівку на своєрідність ландшафту: **Великий Ліс** (Липоводолинський, Шосткинський р-н, Сумська обл.), **Садове** (Білопільський р-н, Сумська обл.), **Зелена Роца** (Сумський р-н, Сумська обл.), **Велика Діброва** (Недригайлівський р-н, Сумська обл.), **Зелений Гай** (Сумський р-н, Сумська обл.);

4) які пов'язані з флорою місцевості: **Березняки** (Недригайлівський р-н, Сумська обл.), **Комиші** (Охтирський р-н, Сумська обл.), **Вишневе** (Конопотський р-н, Тростянецький р-н, Сумська обл.) та ін.

Закон різноманітності знакового маркування простору (закон варіювання найменувань у мікропросторі) – творчий підхід мовноспіва до називання топооб'єктів; використання арсеналу мовних засобів для позначення місцевості; відбір і використання мовних знаків для творення топонімів, формування багатоманітного топонімного континууму.

У мовній свідомості, мовній практиці індивідів засвідчене прагнення позначати простір неоднаково, враховуючи різні його ознаки. Мовцям до вподоби у тому чи іншому випадку вдається до антропотопонімізації, у іншому – до гідротопонімізації (трансонімізації)... Крім того, антропотопонімізація теж відзначається багатогранністю, різнобічністю: у відносно окресленому континуумі антропотопоніми не повторюються; з-поміж антропотопонімів використовують як імена (чоловічі і жіночі), так і прізвища та по батькові; засвідчені неоднакові, відмінні словотвірні моделі творення топонімів (варіації топонімів) (**Михайлівка і Михайлівське** Конопотського р-ну Сумської обл., **Миколаївка і Новомиколаївка** Сумського р-ну Сумської області).

Треба вважати, що прагнення мовців до варіювання топонімів у визначеному ареалі є свідченням специфіки їхньої етномовленнєвої свідомості та етномовленнєвої креативної діяльності, показником мовного смаку в називанні топооб'єктів, водночас – показником потенцій мови як рівневої системи.

Таким чином, варіювання назв – закономірний процес, зумовлений потребами життєдіяльності людини, її перебуванням в соціумі.

Отже, топонімічна система будь-якої мови – оригінальна і разом з тим універсальна за своєю специфікою. Існування топонімічної системи базується на основі певних правил, закономірностей, що постають у вигляді законів. Дія законів характерна для всіх етнотопосистем. Тобто ці закони – універсальні для різномовного континууму.

Спостереження в галузі топоніміки та топонімії окремого ареалу дають підстави стверджувати, що топонімічний знак (географічна назва) – мовна універсаль, характерна винятково для всіх культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беценко Т. П. Лінгвістичне краєзнавство. Походження географічних назв Сумщини / Т. П. Беценко. – Суми: Мрія – 1, 2015. – 180 с.
2. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – Словарь народных географических терминов. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.

3. Смолицкая Г. П. Занимательная топонимика / Г. П. Смолицкая. – К.: Просвещение, 1990. – 127 с.
4. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М. Т. Янко. – К., 1998. – 380 с.

Tatiana Betsenko

Patterns of occurrence of names in toponymy

Summary. The article presents an attempt to examine the laws, which determine the education of their own geographical names (toponyms). Characterized by nature toponymic education. Established action in the language / speech practice antropotonimizatsii laws gidronimnoy toponimizatsii, toponymic coding specificity of the geographical environment, varying denominations. Due to the nature of these laws.

Key words: place names, toponymy, place name, geographic name, the laws of place names, toponymic system.

Одержано 23.06.2016 р.